

A térképeken kívül szemléletes ábrák, diagrammok, fényképek, táblázatok és a fentiekben részben már ismertetett szöveges magyarázók segítik az olvasót a kérdéskör komplexitásának érzékelésében. Még a jelen gondjainak megoldásában oly magabiztos amerikaiak is rá kell mutatnának azonban a technikai fejlődéssel újabb és újabb kihívásokat rejtő jövőbeni bizonytalanságokra olyan kérdésekben, hogy például milyen koncentrációk jelentenek súlyos veszélyt az élővilágra, ezen belül az ember egészségére. A tudomány újabb, kifinomult diagnosztikai módszerei, ha lehet, csak még inkább növelik ezt az ambivalenciát.... Ha az egyik problémát sikerült felszámolni, rögtön ott van a helyében egy másik, legalább is erről tanúskodik a környezetvédelem eddigi gyakorlata. Pedig Oregonban nem sajnálják a pénzt hathatós intézkedések foganatosítására. Mégis bizonyos prioritások kialakítására van szükség, mivel az anyagi források nem túl bőségesek. Előtérbe lép tehát a költség-haszon elemzés, a költség-kockázat vizsgálat és a költség-hatékonyság mérlegelése. Számos esetben az egyenleg jobboldala nem is számszerűsíthető, mégsem elhanyagolható.

Az oregoniak nincsenek eltelve maguktól, de mi innen Közép-Európából csak irigységgel szemlélhetjük eredményeiket. A szennyvizek nagy részét alapos tisztítás után engedik vissza a vízfolyásokba. (Budapesten ez az arány 20% körül van.) A százezer tonnányi szilárd hulladék jelentős részét újra hasznosítják; a papírgyárak évente több hulladékanyagot dolgoznak fel, mint az államban megjelenő újságok összömege. A tízszer olyan sűrűn lakott Magyarországon évente százmillió tonna ipari hulladék keletkezik. Az oregoni veszélyeshulladék-tárolóban az USA szomszédos államaiból, Kanadából és a csendes-óceáni szigetekről is fogadnak mérgező anyagokat. Nálunk a hatóságok iránt megrendült a lakosság bizalma, a faluközösségek egymás után utasítják vissza az ilyen tárolók létesítésére vonatkozó, jelentős anyagi és infrastrukturális előnyökkel kecsegtető ajánlatokat. (Ezt a jelenséget az atlaszban NIMBY-szindrómaként /not-in-my-backyard/ emlegetik.) Az oregoni évi húszezer tonnával szemben a magyarországi kétmillió tonna veszélyes hulladék egyharmadának sorsa ismeretlen, csupán időnként szellőztetik meg sorsukat a tömegtájékoztatóban. Mi már tényleg nem tudjuk hova kapjunk: a levegő szennyezett, a nagyobb vízfolyásokban fürödni veszélyes, a felszín alatti víztartalmak mennyisége csökken és gyánfíthatóan minőségük sem javul.

De talán így van ez rendjén, hiszen odaát is katasztrófákkal kezdődött, tiltakozásokkal folytatódott az a folyamat, mely végül elvezetett ahhoz, hogy a környezet ügye elsőrendű fontosságot nyert. Igaz, harmincötven évvel ezelőtt. Vajon nálunk lesz-e elegendő értelem és erő végigjárni a stációkat?

BASSA LÁSZLÓ

Smith, G. (ed.): *The nationalities question in the Soviet Union.* (A nemzetiségi kérdés a Szovjetunióban.) Longman. London és New York. 1990. 389 p.

Versenyfutás az idővel. Az eseményekkel. A birodalom bomlásával.

Graham SMITH, aki a Cambridge-i Egyetemen társadalomföldrajzot tanít, nem kevesebbre vállalkozott, mint egy team megszervezésére, melynek feladata az volt, hogy a Gorbacsov-éra első öt évének (1985-1990) nemzetiségi vonatkozásait összegezze, a tanulságokat értékelje és — a lehetőségekhez mérten — óvatos előrejelzésekbe is bocsátkozzék. A szerzők angolszász egyetemek előadói, a Szabad Európa Rádió és a BBC szakértői közül kerültek ki. Valójában az orosz birodalomban élt és a szovjet föderációban jelenleg élő húszt legnagyobbat lélekszámú nemzetiség évszázados sorsa a könyv témája. A 140 nemzetiség közül ezek alkotják a lakosság 9/10-ed részét. A saját szövetségi köztársasággal rendelkező nemzetiségeken kívül a könyv tárgyalja az autonóm köztársaságban élő volgai tatárokat, burjátokat és jakutokat, valamint a diaszpórát alkotó krími tatárokat és zsidókat.

Bizony nem volt könnyű a feladatnak eleget tenni, mégpedig úgy, hogy a lezárás után egy évvel az olvasónak ne támadjon az az érzése, hogy a történelem már mindezen túllépett. Hiszen a tárgyalat öt évben az események igencsak felgyorsultak. A felülről megindított forradalom a glasznoszty meghirdetésével a történelem tisztázását ígérte a nemzetiségeknek, a peresztrojkaival pedig gazdasági előnyöket helyezett kilátásba számukra.

Vessünk egy pillantást a történelmi eseményekre. A korábban tatár elnyomás alá vetett orosz fejedelemségek Moszkva vezetésével a XIV. sz. végén mérték az első döntő csapást a mongolokra és vetették meg államiságuk alapjait. A XV-XVI. sz. döntően a Szibéria irányában történő terjeszkedés jegyében telt el. A XVII. sz. közepén Ukrajna meghódítása idején került szembe az ortodox egyházat képviselő Oroszország a görög katolikusokkal, majd a XVIII. sz. elején, már Nagy Péter északi háborúja és hódításai során a protestáns balti népekkel. Ugyanezen évszázad utolsó harmadában Lengyelország három felosztása jelentős római katolikus és zsidó tömegeket tett az orosz birodalom alattvalóivá, és ezzel szinte egyidőben, a Krím-félsziget elfoglalásával a törököktől, mohamedánok is kerültek az impériumba. A múlt színterén a kaukázusi

előnyomulás az ott lakó, igen vegyes etnikumú és vallási összetételű népeket érintette, majd Közép-Ázsia meghódítása az 1860-70-es években az iszlám által uralt területekre irányult. Figyelemre méltó, hogy még korábban a „központ” a nemzetiségi elit megnyerését elegendőnek tartotta hatalma megszilárdításához, a múlt század vége felé — éppen a nem-orosz területeken megnyilvánuló nacionalista mozgalmak hatására — erőteljes russzifikáció (betelepítések, a nemzeti nyelvek, kultúrák és egyházak elnyomása) indult meg. Az így kialakult Orosz Birodalomban, melyet a népek börtönének is neveztek, az 1897. évi népszámlálás anyanyelvi megoszlás szerint az alábbi százalékos arányokat mutatta: orosz: 43; ukrán: 17; lengyel: 6; belorusz: 4,5; zsidó: 4; kirgiz: 3; tatár: 3; német: 1,4; litván, lett, baskír, grúz, örmény, moldáv: 1-1; mordvin, észti: 0,8-0,8.

Erdemes továbbá megfigyelni, hogy a szovjethatalom idején mennyire az éppen „uralkodó” pártfőtitkárok adták meg a nemzetiségi politika jellegét. Lenin még a népek önrendelkezési jogát hirdette, az I. világháborúban meggyengült németek és oroszok közé szorult balti népek így kaptak függetlenséget húsz évre (1920-1940), a finnek pedig mindmáig. A moldávok által lakott Besszarábiát kénytelenek voltak átengedni Romániának, Ukrajnán pedig osztozni a lengyelekkel. A kaukázusiak számára a szuverenitás nem sokáig tartott; Közép-Ázsia is a Szovjetunió része lett 1922-re. Sztálin idejében a fő jelszó a nemzetiségek „köztelepedése”, sőt „egybeolvadása” lett. A szövetkeztetés és iparosítás ilyen irányban tett lépésként is elkönnyvelhető. A II. világháború a legtöbb véraldozatot hozó oroszok megdicsőülésével zárult, de még azt megelőzően vagy közvetlen több millió embert telepítettek ki a németekkel való vélt vagy valós együttműködésük okán. Közülük már Hruscsov idején visszatérhettek szülőföldjükre az észak-kaukázusi kisebb népcsoportok; nem így a krími tatárok, a meszheti törökök vagy a németek. Ebben az időben hirdették meg a nemzetiségek felvirágzását; ez egybeesett a regionális gazdasági tanácsok (szovnarhozok) felállításával, amely bizonyos önállóságot ígért. A Breznev-éra kevesebb idealizmust és több pragmatizmust hozott, ugyanakkor a központosító törekvések is felerősödtek. Ebben az időben (az 1970-es évek elején) sokat beszéltek a fejlett szocializmusról, és hordozójáról, az egységes szovjet népről. Andropov, mintegy Gorbacsov elődjeként a szövetségi jellegre helyezte a fő hangsúlyt és ő volt az, aki kimondta: a nemzetiségi különbségek még tovább fennmaradnak, mint az osztálykülönbségek.

Itt érkezünk el napjainkig, melyek eseményeinek mottójául Alexis de Tocqueville francia államférfi és író a könyv bevezetőjében idézett szavai szolgálhatnak: „a legveszélyesebb korszak egy rossz kormányzat számára az, amikor önmaga megreformálásába kezd.”

Az első aggasztó jel 1986 decemberében Kazahsztán fővárosából, Alma Atából érkezett, ahol a (korrupt) köztársasági első titkárt a központ által kinevezett orosz származású káderrel próbálták felváltani. A halálos áldozatot is követelő diáküntéteket Gorbacsov ekkor még az internacionalista nevelés hiányának tulajdonította. Másutt, mint pl. Észtországban, a foszforit-bányászat által kiváltott súlyos ökológiai válság, a kedvezőtlen demográfiai folyamatok és a nyelvkérdés fokozták a lakosság elégedetlenségét. 1987-ben a tüntetések általánossá váltak a kitelepített krími tatárok körében, a Baltikumban és Ukrajnában. A nemzetiségek közötti összetűzések legelkeseredettebb színtere Azerbajdzsán volt (a Hegyi Karabah Autonóm Terület örmény lakosságának elszakadási kísérletei, majd a szumgaiti pogrom) 1988 február végén. Elsőként a balti országokban vetődött fel a köztársasági törvényhozás elsőbbségének igénye a szövetséggel szemben 1988 novemberében, amikor Moszkva a szovjet alkotmány megváltoztatásával kívánta korlátozni előbbiket. Véraldozatokat követelő összetűzések voltak Tbilisziben 1989 áprilisában, meszheti törököket gyilkoltak Üzbegisztánban ugyanez év júniusában. A fentiek csupán kiragadott példák a nemzetiségi probléma rohamos súlyosbodására. 1989 júliusában az SZKP KB plénuma engedményeket tett polgári jogi, gazdasági és kulturális vonalon, ugyanekkor hangoztatva, hogy erős Unió nélkül nincsenek erős köztársaságok, erős köztársaságok nélkül pedig nincs Unió.

A politikai instabilitás természetesen részben a katasztrofális gazdasági helyzet vonzata. Jelenleg az események odáig jutottak, hogy a baltikumi, moldávai és kaukázusi köztársaságokban népfrontok uralkodnak a törvényhozó testületeket és helyük van a kormányban, a kommunista pártok moszkvabarát és nemzeti frakciókra szakadtak. A megosztottság oka többnyire az, hogy az Uniótól való függetlenedés kívánatos mértékét és esélyeit a politikai irányzatok különbözőképpen ítélik meg. Tény az, hogy 1991 májusában Gorbacsovnak csupán kilenc köztársaság vezetőit sikerült meggyőznie arról, hogy az új szövetségi szerződésről tárgyaljanak. A szellem nem akar a palackba visszabújni.

A fenti eseményeket a könyv a húsz legfontosabb nemzetiség szempontjából külön-külön vizsgálja; azokat a megfelelő történelmi, geopolitikai és kulturális összefüggésben tárgyalja. Részletesen elemzi, miként reagáltak a nemzetiségek a Gorbacsov kormányzat tevékenysége nyomán fellépett változásokra. A könyvet társadalmi-gazdasági és demográfiai statisztikai adatok és térképek zárják.

Interdiszciplináris tudományos elemzés? Modern történelemkönyv? Horror-regény? Mindegyiknek pompás!

BASSA LÁSZLÓ